

تحلیل جامعه‌شناختی مدیریت روند تحولات توسعه شهری در فاصله ۲۰ ساله گذشته

(مطالعه موردی شهر تهران)

نیره مبارکی فرد^۱ بهرام قدیمی*^۲ مهرداد نوابخش^۳

چکیده

در شهر تهران چهار دسته از عوامل، در توسعه شهری نقش داشته‌اند که تعامل و برهم‌کنش این مجموعه از عوامل، در طی یکصد سال اخیر نوعی توسعه نامتوازن شهری و عدم توزیع نامتناسب امکانات را به همراه داشته است. عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی، عوامل فرهنگی و عوامل تاریخی-سیاسی به‌عنوان مهم‌ترین عوامل توسعه شهری قابل ذکر است. هدف کلی پژوهش حاضر، تحلیل جامعه‌شناختی مدیریت روند تحولات توسعه عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی شهر تهران، در فاصله ۲۰ ساله گذشته بود. روش تحقیق انجام شده در این پژوهش، اسنادی و تاریخی است. با استفاده از آمارهای سرشماری‌ها، چهار شاخص از جمله؛ عوامل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در توسعه کلان‌شهر تهران تعیین شده است و با استفاده از تحلیل خوشه‌ای و تحلیل عاملی، فرضیه‌های تحقیق، بررسی و سپس مورد تأیید قرار گرفت. بر اساس اطلاعات و داده‌های موجود و از بین شاخص‌های مطرح شده در سطح شهری تعداد ۴ عامل اجتماعی شاخص‌های آموزش، روابط خانوادگی، روابط اجتماعی، مطبوعات و جمعیت در نظر گرفته شده است. در عوامل تاریخی سیاسی شاخص‌های دوره‌های سیاسی و روابط بین‌الملل تعیین‌کننده هستند. در عوامل اقتصادی شاخص‌های تولید، مشاغل، نیروی انسانی و روابط اقتصادی در نظر گرفته شده است. در عوامل فرهنگی نیز شاخص‌های ارتباط رسانه‌ای و فعالیت‌های هنری تعیین‌کننده متغیر توسعه هستند. یافته‌ها نشان داد که در توسعه اجتماعی، رویکرد انسانی و فرهنگ محور، نسبت به توسعه، علاوه بر تقویت و ارتقای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی توسعه پایدار، می‌تواند به نتایج جامع و اثربخشی منتهی شود. توسعه کالبدی تهران با رویکرد اقتصادی و نظریه نوسازی برای توسعه، قابل تبیین است. توسعه سیاسی تهران با توسعه شهری هم‌ارز نیست؛ اما توسعه تاریخی و اقتصادی تهران تحت تأثیر توسعه شهری بوده است.

واژگان کلیدی: مدیریت توسعه شهری، توسعه اجتماعی، توسعه سیاسی، توسعه اقتصادی، توسعه فرهنگی

مقدمه

^۱ دانشجوی دکتری گروه جامعه‌شناسی مسایل اجتماعی ایران، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Sociologistnmf@gmail.com

^۲ دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

dr.b.ghadimi@gmail.com

^۳ استاد گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Navabakhsh@srbiau.ac.ir

یکی از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین تحولات اجتماعی جهان در نیم قرن اخیر توسعه شهرنشینی است. رشد شتابان شهرنشینی و ظهور شهرها عواقب و پیامدهای متفاوتی را به دنبال داشته و با آسیب‌های شهری متعددی همراه شده است؛ از جمله نارسائی‌های کالبدی، تأسیساتی، اقتصادی و خدماتی، آسیب‌های زیست محیطی، و بالاخره ناعدالتی‌های اجتماعی در حوزه‌های شهری، از جمله پیامدهای هرنشینی شتابان بشمار می‌رود (چان^۱، ۲۰۱۴).

«توسعه شهری عبارت است از بسیج امکانات بالقوه اجتماعی و اقتصادی و کالبدی برای بالا بردن محیط زیست شهری و برقراری توازن در کمیت و کیفیت زندگی شهری. در این نوع گسترش، آموزش، خدمات، بهداشت و در مجموع فرهنگ بشری به همراه کیفیت سکونت افزایش می‌یابد (پان^۲ و همکاران، ۲۰۲۰). به عبارت دیگر توسعه شهری عبارت باشد از گسترش هماهنگ و متعادل سطح اختصاص داده شد به ساختمان‌های مسکونی در یک شهر با سطوح مورد نیاز سایر کاربری‌ها و هم‌چنین تجهیز این سطوح به تأسیسات، امکانات و تجهیزات مورد نیاز و در سطحی استاندارد قابل قبول. بنابراین، در توسعه شهری باید به برابری و تعادل بین کیفیت و کمیت آن چه که احداث می‌شود، از یک سو و از سوی دیگر به تعداد و اندازه جمعیت شهرنشینی که در این مناطق جای می‌گیرند اهمیت داد» (ملکی، ۱۳۹۴: ۴۳).

اما توسعه شهرنشینی منجر به ظهور کلان‌شهرهایی نظیر تهران نیز شده است: مناطق کلان شهری از پدیده‌های نوظهور قرن بیستم‌اند که در آغاز هزاره سوم میلادی به الگوی غالب شهرنشینی تبدیل شده‌اند. این مناطق کلان شهری که با مشخصه‌هایی چون دگرگونی در نقش و عملکرد، تحول در شکل و ساختار و تغییر معنا و مفهوم مواجه شده‌اند، تحت تأثیر نیروها و عوامل مختلف در طول زمان و بنا به مقتضیات مکانی در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، سازوکار و فرآیند خاصی را در شکل‌گیری و تکوین و دگرگونی‌شان به کلان‌شهر طی کرده‌اند. کلان‌شهر در ایران نیز پدیده‌ای نوظهور است که به‌ویژه از سالهای پس از انقلاب و با گسترش موج مهاجرت به شهرها بر روند توسعه‌ای آن افزوده شده است. در واقع رشد مناطق کلان‌شهری به همراه افزایش جمعیت بدون در نظر گرفتن ویژگیهای فرهنگی، اجتماعی و اقلیمی شهرها، سبب بوجود آمدن آسیب‌هایی شده است که می‌توان گفت مختص به کلان‌شهرها است (مرادی مکرّم و همکاران، ۱۳۹۹).

توسعه شهری در شهر تهران دارای ابعاد و شاخص‌های گوناگونی است؛ بنابراین پژوهش حاضر می‌تواند از این جنبه اهمیت یابد که تصویری که از ابعاد توسعه شهری، مسائل و مشکلات آن و نوع توسعه شهری بر اساس سیاست‌گذاری انجام شده و نیز تحولات طبیعی جمعیتی و حرکات آن را به‌ویژه در پهنه‌ها و مناطق مختلف تهران ارائه دهد (پورفرزانه و همکاران، ۱۳۹۶). هم‌چنین باید دقت کرد که سیاست‌گذاری صورت‌گرفته در دوره ۲۰ سال اخیر در زمینه برقراری و تأمین عدالت اجتماعی در تمامی مناطق دارای بازدهی و رضایت یکسانی نبوده است؛ بنابراین توسعه شهری در مناطق مختلف تهران با نوعی عدم توازن و کم‌توجهی به اقشار ضعیف و کم‌درآمد صورت گرفته است که پتانسیل شورش‌های اجتماعی از منظر گاستلز را دارند؛ بنابراین شناخت ابعاد مختلف توسعه شهری در تهران با محوریت مناطق کم‌برخودار دارای اهمیت اساسی است (نعمتی، ۱۳۹۶).

«می‌توان توسعه کالبدی یک شهر یا گسترش فیزیکی شهر را به افزایش کمی و کیفی کاربریها و فضاها کالبدی (مسکونی، تجاری، مذهبی، ارتباطی و ...) یک شهر در ابعاد افقی و عمودی که در طول زمان انجام می‌گیرد، تعریف نمود. توسعه کالبدی شهرها موضوعی است که همواره مورد توجه برنامه‌ریزان قرار دارد و در سراسر جهان تدابیری برای آن اندیشیده‌اند تا محدودیت‌های رشد شهری را اعمال و ساخت‌وساز را در بخش‌های معینی محدود و در بخش‌های معینی محدود و در بخش‌های دیگری تشویق کنند (احمد و همکاران، ۲۰۲۰). شهرها همواره موجوداتی اند که در صورت نبود عوامل محدودکننده،

¹ Chan

² Pan

تمایل به توسعه کالبدی دارند و بر بستر طبیعی خود گسترش می‌یابند. به این جهت طبیعت شهر همیشه در خطر آسیب دیدن از رشد شهر قرار دارد. در شرایطی، طبیعت محدودیت‌هایی را بر توسعه شهر اعمال می‌کند مانند شیب‌های تند، رودها، دریاچه‌ها گاه نیز تکنولوژی بر این محدودیت‌ها پیروز شده و محیط زیست شهری را مورد مداخله قرار می‌دهد (سان^۱ و همکاران، ۲۰۲۰). از لحاظ تاریخی، چون برنامه‌ریزی در شهرهای دنیای توسعه یافته رو به تکامل بوده، عموماً هدف‌های قطعی و روشنی هم داشته است، که از آن دست‌اند افزایش بازدهی اقتصاد شهری، تأمین محیط مسکونی درجه یک در محله‌های جذاب، بهبود کیفیت جامعه شهری، تأمین سامانه‌های کارآمد برای حمل و نقل افراد و کالاها، حفاظت از مناظر طبیعی و بهبود آن و هدفی که اخیراً اهمیت روزافزونی یافته است-حفاظت از محیط زیست» (هال، ۱۴۰۱: ۳۷۹).

«ابزارهای گوناگونی برای کنترل توسعه شهر وجود دارد که کمربند سبز یکی از مؤثرترین آن‌هاست. کمربند سبز یکی از مؤثرترین آن‌هاست. کمربند سبز به نواری گفته می‌شود که برنامه‌ریزان در اطراف شهر قرار می‌دهند تا رشد آن را کنترل کنند. در این روش بر مبنای رویکرد برنامه‌ریزی، کاربردهای گوناگونی در محدوده کمربند سبز مستقر می‌شود. کلیه این رویکردها در راستای تحقق اهداف توسعه پایدار و کمک به حفظ محیط زیست شهری است. همچنین در مواردی می‌تواند به تأمین بخشی از نیازهای شهروندان به فضاهای تفریحی فراغتی را نیز تأمین کند» (مقیم، ۱۳۹۲: ۵۴).

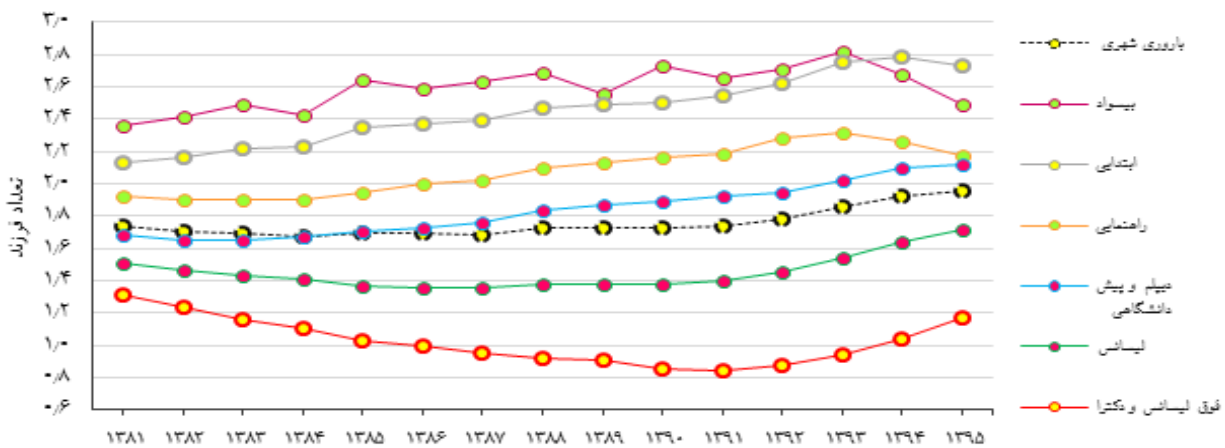
بعد دوم اهمیت موضوع، به سیاست‌های متفاوت و متناقض دوره قالیباف بر می‌گردد؛ شهرداری در دوره ایشان از یک سو شاخص‌های دینی-اسلامی را در برنامه‌های عدالت‌محورانه خود برای توسعه شهری قرار می‌داد از دیگر سو جهت‌گیری اصلی سیاست وی، بیشتر با رویکردی نئولیبرالیسم در قالب خصوصی‌سازی بدون نظارت، فروش تراکم، بلندمرتبه‌سازی به شیوه سرمایه‌داری آمریکائی و ریخت و پاش‌ها با موضوع توزیع امکانات در حوزه‌های فرهنگی-اجتماعی بود. بنابراین پژوهش حاضر نه تنها می‌تواند رویکرد اصلی این دوره را بشناساند بلکه خواهد توانست اقدامات شهرداری این دوره را منطبق بر شعارهای انقلابی، اسلامی-دینی یا سرمایه‌داری نئولیبرالی تحلیل نماید؛ بنابراین شناخت این سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای که عملاً اجرا شده است، دارای اهمیت اساسی است. به عبارت بهتر در دوره ۲۰ ساله اخیر جهت‌گیری اصلی سیاست‌های توسعه شهری با برنامه‌های اجرائی بهتر شناخته می‌شود.

در بُعد نظری پژوهش حاضر به علت تعمق در ابعاد متفاوت توسعه شهری و سیاست‌های مرتبط به صورت نظری و عملی ضرورت‌ها، چالش‌ها و ذینفعان توسعه شهری را مشخص خواهد کرد. بر همین اساس در بُعد نظری سعی خواهد نمود ابعاد مختلف توسعه شهری و عوامل موثر برنامه‌ریزی شده و برنامه‌ریزی نشده را به لحاظ نظری و مفهومی تدوین نماید و بر این اساس بُعد نظری تحقیق حاضر تنوعی از مسائل فرهنگی-اجتماعی شهری، ضرورت توسعه شهری، انواع سیاست‌گذاری در توسعه شهری را بیان خواهد نمود. در بُعد کاربردی یا عملیاتی، با توجه به افزایش آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی در شهر تهران و تشدید این وضعیت در محلات مختلف تحقیق حاضر راه‌کارهای عملیاتی در جهت توسعه شهری مناسب را ارائه خواهد داد. بنابراین افزایش جمعیتی تهران بیش از پیش نیازمند سیاست‌گذاری صحیح مدیریت شهری در زمینه توزیع امکانات است شکاف موجود بین شمال و جنوب تهران یا بین شهرستان‌هایی نظیر پاکدشت باعث شده مجموعه‌هایی از آسیب‌های اجتماعی قدیمی و نوپدید هر روز در حال تشدید شدن باشد. نگاهی به شاخص تراکم جمعیتی نیز ابعاد دیگری از مسائل بغرنج شهر تهران را نشان می‌دهد: شاخص تراکم جمعیت از ۸۹۰ نفر به ۹۳۹ نفر در کیلومتر مربع از سال ۱۳۹۰ به سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. تراکم جمعیت در استان تهران در سالهای ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ به ترتیب ۳۸۸، ۵۲۵، ۶۵۴ و ۸۲۹ نفر در کیلومتر مربع بوده که نشان دهنده روند صعودی افزایش جمعیت در استان تهران است.

¹ Sun

وضع اقتصادی و اجتماعی

در زمینه باروری و پایگاه اقتصادی که در بسیاری از کشورها میزان باروری در بین طبقات پایین‌تر بیش‌تر از زنان طبقه بالا است. در واقع وجود همبستگی منفی بین باروری از یک طرف و طبقه یا منزلت اجتماعی از طرف دیگر نشان‌دهنده قدرت قانون اجتماعی جمعیتی است. هنگامی که در اواخر قرن نوزدهم میزان مولید شروع به تنزل کرد، رابطه بین باروری و وضع اقتصادی و اجتماعی بیش‌تر نمایان و مشخص شد، تحدید خانواده در میان طبقات بالا و متوسط شهری گسترش یافت ولی در مقابل طبقه کارگر و روستاییان به افزایش وسعت خانواده‌های خود ادامه دادند. رائگ معتقد است که این پدیده تقریباً یک قانون اقتصادی و اجتماعی است که افراد طبقه پایین باروری بالاتری دارند (زارع، ۱۳۹۲ : ۱۶۳). تفاوت بین میزان باروری مناطق شهری و روستایی ایران شاهی بر این مدعا است. در سال ۱۳۹۵، میزان باروری کل در مناطق شهری برابر ۱٫۹۵ و در مناطق روستایی برابر فرزند بوده است. میزان باروری مناطق شهری کشور در سطح باروری بالاتر از دیپلم است و در نقاط روستایی تقریباً در سطح راهنمایی است (نمودار ۱). باتوجه به این که نسبت شهرنشینی در سال ۱۳۹۵ برابر ۷۴ درصد بوده است لذا نقاط شهری دارای سهم بیشتری بوده و میزان باروری کل کشور به مقدار سطح جانشینی (۲٫۱۱ فرزند) رسانده است. این موضوعی است که می‌باید در تدوین فرضیه‌های باروری مورد توجه قرار گیرد.

نمودار ۱: میزان باروری شهری کشور برحسب سطح تحصیلات: بر اساس نتایج سرشماری ۱۳۹۵

ساختار و ترکیب جمعیت

«ساختار سنی جمعیت تأثیر مستقیمی در رشد جمعیت دارد. به این ترتیب در کشورهایی که ترکیب جمعیتی جوان‌تری دارند در صورتی که مراحل زیربنایی توسعه اقتصادی و اجتماعی را پشت سر گذاشته باشند، میزان مرگ و میر بسیار پایین‌تری خواهند داشت. در واقع در این کشورها به دلیل همین اقدامات اولیه، جمعیت جوان که بخش مهمی از جمعیت را تشکیل می‌دهد کمتر در معرض واقعه مرگ قرار داشته، از سوی دیگر جمعیت سالخورده که سطح مرگ و میر بالاتری دارند، بخش بسیار کوچکی از جمعیت را تشکیل می‌دهند، در نتیجه میزان مرگ و میر خام که نوعی میزان وزنی از مرگ و میر جمعیت در تمامی سنین است، کمتر می‌شود. اما در کشورهای توسعه یافته که نسبت جمعیت جوان‌تر در مجموع جمعیت آنها کمتر و نسبت سالخوردگان بیش‌تر است، میزان مرگ و میر بالاتری دارند. جمعیتی که دارای ساختار سنی جوانی است، تعداد زنان واقع در سنین باروری (۴۹-۱۵) نیز بر روی تعداد مولید تأثیر قابل توجهی دارد. در حالی که جوامع دارای ساختار سنی سالخورده

نسبت زنان واقع در سنین باروری کمتر می‌باشد و در نتیجه این موضوع می‌تواند بر روی کاهش میزان‌های باروری تأثیر مستقیمی داشته باشد» (حیدری و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۵).

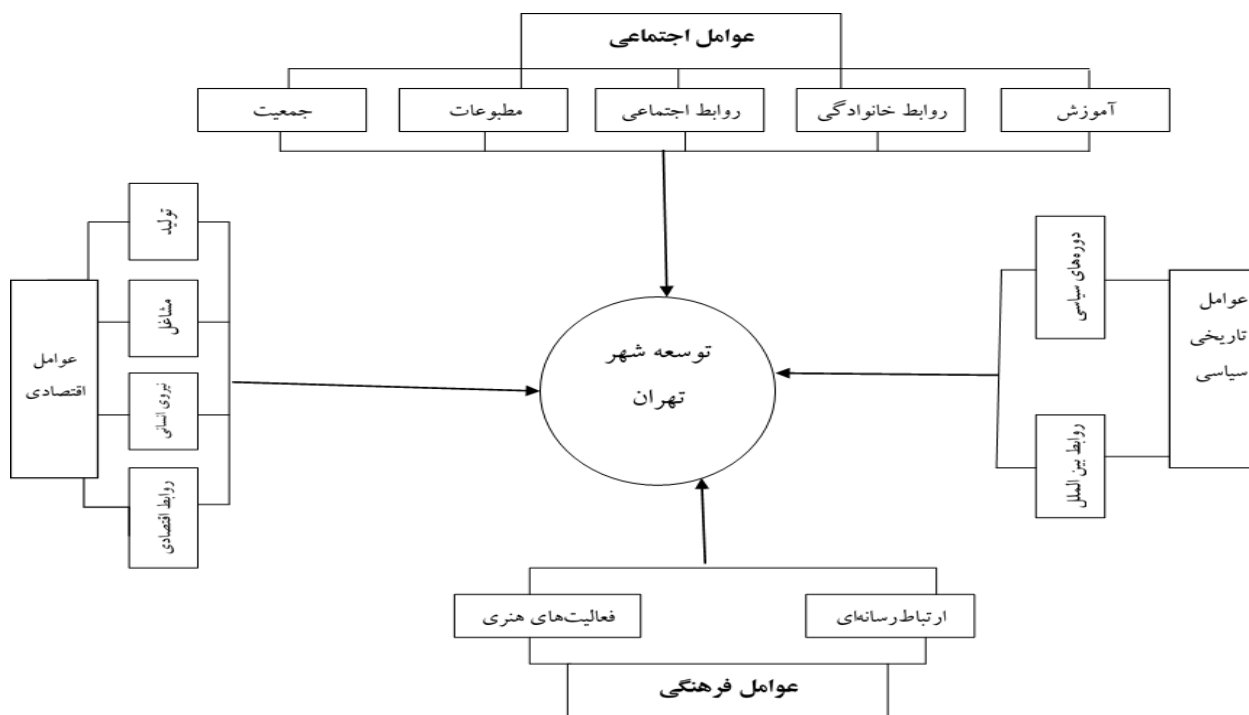
مرگ و میر: «مرگ و میر یکی دیگر از عوامل مستقیم در میزان رشد جمعیت است که با ثبات یا تغییر آن در جریان زمان سبب تغییر در حجم، توزیع یا ترکیب جمعیت می‌شود. در واقع جوانی جمعیت کشورهای توسعه‌نیافته و برخی کشورهای در حال توسعه در اثر پایین آمدن سطح مرگ و میر و ثابت ماندن نسبی یا تأخیر طولانی در کاهش سطح باروری پیش آمده است. یا برعکس سالخوردگی جمعیت برخی کشورهای توسعه‌یافته به علت کاهش سطح مرگ و میر و کاهش سطح باروری آنها است» (سرای، ۱۳۹۰: ۵۰). «البته باید در نظر داشت که ساختار سنی نیز بر میزان باروری و مرگ و میر تأثیر می‌گذارد. به طوری که ساختار سنی جوان باعث باروری بیش‌تر و باروری بیش‌تر، باعث جوان‌تر شدن ساختار سنی جمعیت در سال‌های بعد می‌شود» (لهسایی‌زاده، ۱۳۸۷: ۳۷). از مهم‌ترین شاخص‌های مرگ و میر، امید زندگی در بدو تولد است. معمولاً این شاخص را برای نسلی از زنان یا مردان یک جامعه (به صورت جداگانه) محاسبه می‌کنند زیرا مرگ و میر هر جنس تحت تأثیر عوامل متفاوتی قرار دارد. یکی از ویژگی‌های برجسته جمعیتی در قرن بیستم کاهش میزان مرگ و میر بوده است که این کاهش اگرچه با میزان‌های مختلف اما در تمام کشورها ادامه دارد و معمولاً در پیش‌بینی‌ها این فرض استفاده می‌شود که کاهش مرگ و میر با شدت بیشتری ادامه خواهد یافت» (پولارد و فرحت، ۱۳۸۰، ۱۹۲). داده‌ها نشان می‌دهد که از سال ۱۳۸۵-۱۳۹۵ امید زندگی برای مردان و زنان بهبود یافته است.

مهاجرت

«مهاجرت به طور عام عبارت است از تغییر اقامت فرد از یک نقطه به نقطه دیگر» (زنجانی، ۱۳۹۴: ۲۱۲). «مهاجرت جمعیت ابعاد مختلفی دارد از جمله آن که مهاجرت ممکن است در داخل یک کشور یا کشورهای مختلف باشد. چنانچه جابه‌جایی جمعیت داخل مرزهای سیاسی یک کشور انجام شود آن را مهاجرت داخلی می‌نامند و اگر مبدأ و مقصد مهاجرت دو کشور مختلف باشد مهاجرت بین‌المللی خوانده می‌شود» (زنجانی، ۱۳۹۴: ۷۱). «در بسیاری از کشورها خالص مهاجرت اهمیت چندانی نداشته و غالباً در پیش‌بینی‌های جمعیتی نادیده فرض می‌شوند اما در مناطقی که این موضوع صادق نباشد، بایستی برای مهاجرت نیز اعتبار قایل شد. جدا از اثرات بر کل جمعیت، مهاجرت اثر فراوانی بر توزیع سنی و جنسی جوامع دارد، این مسئله به دلیل اختلاف در ساختمان سنی و جنسی مهاجران است، همچنین ممکن است مهاجرین خصوصیات مختلفی از نظر باروری و مرگ و میر داشته باشند که این نیز خود می‌تواند بر تعداد جمعیت اثر بگذارد» (پولارد و فرحت، ۱۳۸۰: ۱۹۸). «تفاوتی که مهاجرت با دو عنصر دیگر رشد مطلق جمعیت دارد، اثر آن بر دو جامعه مبدأ و مقصد است. مهاجرت از یک جامعه موجب کاهش رشد مطلق آن و ورود آن‌ها به جامعه دیگر موجب افزایش رشد جامعه مهاجرپذیر می‌شود. بر اساس گزارش سازمان ملل در سال ۲۰۱۶ ایران همچنان از بزرگ‌ترین میزبانان مهاجران افغانستانی بوده است و از این حیث رتبه دوم جهانی را (پس از پاکستان) به خود اختصاص داده است (گزارش جهانی مهاجرت: ۲۰۱۸، ۳۴). بر اساس این گزارش در پایان سال ۲۰۱۶، جمهوری اسلامی ایران نزدیک به ۱ میلیون پناهنده را میزبانی کرد و ایران چهارمین کشور میزبان پناهندگان در سطح جهانی بود. در مقابل این گزارش، منابع مختلفی وجود دارد که شواهدی مبتنی بر خروج جمعیت جوان و عمدتاً تحصیل‌کرده ایرانی به مرزهای خارج از کشور دارند» (فتحی، ۱۳۹۷: ۳۲).

باید ضرورت پژوهش حاضر را در استناد به آمارهای جمعیتی تهران نیز تحلیل کرد. بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵، استان تهران با جمعیتی بالغ بر ۱۳,۲۶۷,۶۳۷ نفر در قالب ۴,۲۸۸,۵۶۳ خانوار، ۱۷ درصد از جمعیت کل کشور را در خود جای داده است. یعنی تقریباً از هر ۶ نفر ایرانی یک نفر در استان تهران سکونت دارد. جمعیت شهر تهران در سال

۱۳۹۵ برابر ۸,۶۹۳,۷۰۶ نفر بوده که حدود ۶۶ درصد از جمعیت استان تهران است. طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ در کل ۱,۰۸۳,۷۴۶ نفر به جمعیت استان تهران افزوده شده است؛ یعنی به‌طور متوسط سالانه بیش از ۲۱۶ هزار نفر به جمعیت این استان اضافه شده است. تمرکز فعالیت‌ها و فضای کسب و کار در استان تهران موجب سوگیری تحرک مکانی (مهاجرت) به این استان شده است. نتایج سرشماری ۹۵ نشان می‌دهد از آبان ماه سال ۱۳۹۰ تا آبان ۱۳۹۵، ۸۴۴,۹۲۵ نفر به استان تهران وارد و یا در داخل استان جابه جا شده‌اند. که محل اقامت قبلی ۶۱/۲ درصد از آن‌ها سایر استان‌های کشور بوده است. با توجه به مطالب ذکر شده هدف از پژوهش حاضر تحلیل جامعه‌شناختی روند تحولات توسعه شهری در فاصله ۲۰ ساله گذشته در شهر تهران می‌باشد.

شکل ۱: مدل نظری پژوهش

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی پیمایشی می‌باشد. متغیرهای مطرح شده در این پژوهش شامل: رشد جمعیت، حجم جمعیت، بعد خانوار، رشد باروری، میزان مرگ و میر، میزان ازدواج، نرخ طلاق، میزان مهاجرت، میزان مهاجرت برگشتی، رشد بیمارستان‌ها و مراکز بهداشتی و درمانی، ساختمان سنی جمعیت، میزان تحصیلات، میزان دسترسی به فضای مجازی، میزان دسترسی به شبکه‌های اجتماعی، میزان مکان‌های آموزشی و میزان مکان‌های فرهنگی، توسعه فضاهای شهری و میزان دسترسی و توسعه فضای شهری تهران هستند. در محاسبات جمعیتی، به‌جای ارقام مطلق افزایش یا کاهش جمعیت، از میزان یا نرخ افزایش یا کاهش (رشد جمعیت) استفاده می‌شود.

یافته‌ها

بر اساس سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن در شهر تهران جمعیت تهران در سال ۱۳۷۵، ۶،۷۵۸،۸۰۰ نفر، در سال ۱۳۸۵، ۷،۸۰۳،۹۰۰ نفر و در سال ۱۳۹۵، ۸،۶۹۳،۷۰۰ نفر بوده است. افزایش جمعیت شهر تهران بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵، بیشتر از فاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ داشته است. رشد سالانه جمعیت در سال ۱۳۷۵، ۴/۲۴، در سال ۱۳۸۵، ۲/۴۸ و در سال ۱۳۹۵، ۱/۸ بوده است. روند کاهشی رشد سالانه جمعیت مرتبط با نرخ زاد و ولد و باروری، میزان ازدواج و مؤلفه‌های دیگر مرتبط است.

میزان حجم جمعیت در سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵ نشان می‌دهد در سال ۱۳۷۵، ۱۳۵۹، در سال ۱۳۸۵، ۱۴۵۸/۳۰ و در سال ۱۳۹۵، ۱۶۸۹/۲۰ بوده است. میزان مرگ و میر بر اساس داده‌های مختلف مرکز آمار و اداره ثبت احوال شهر تهران به این صورت بود که در سال ۱۳۷۵، ۷۱/۲۵، در سال ۱۳۸۵، ۷۲/۸۵ و در سال ۱۳۹۵، ۷۸/۵۰ بوده است.

بر اساس آمار، در سال ۱۳۷۵، تعداد طلاق‌های ثبت شده، ۲۵،۲۳۲ مورد، در سال ۱۳۸۵، ۳۱،۶۴۰ مورد و در سال ۱۳۹۵، ۳۹،۲۸۲ مورد بوده است. بر اساس نتایج، موارد ذکر شده در مؤلفه‌هایی چون کاهش جمعیت، کاهش نرخ ازدواج، کاهش باروری و کاهش سهم جمعیت زیر ۱۵ سال شهر تهران، تأیید می‌شود. نرخ طلاق در سال ۱۳۷۵، ۱/۴۰، در سال ۱۳۸۵، ۲/۴۰ و در سال ۱۳۹۵، ۲/۹۰ بوده است. یکی از دلایل کاهش روند افزایشی نرخ طلاق بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ نسبت به ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ به دلیل کاهش میزان و نرخ ازدواج بوده است.

داده‌های مرتبط با مهاجرت به شهر تهران نشان داده در سال ۱۳۷۵، ۹۱۶،۸۸۳ نفر به شهر تهران مهاجرت کرده‌اند. بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵، تعداد ۸۰۰،۲۵۶ نفر به شهر تهران مهاجرت کرده و بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ تعداد ۸۶۰،۵۳۸ نفر به شهر تهران مهاجرت کرده‌اند. دلایل این مهاجرت‌ها ادامه تحصیل و کسب شغل و درآمد بوده است. همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد، مهاجرت به شهر تهران بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ با کاهش روبرو بوده است؛ می‌توان دلایلی چون سیاست‌های مدیران کلان برای بومی‌گزینی کارمندان و دانشجویان و همین‌طور رونق اقتصادی آن دوره زمانی برشمرد. اما از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ به دلیل مشکلاتی چون افزایش فشار جهانی و تحریم کشور آمریکا، کاهش رشد اقتصادی و از بین رفتن بسیاری از کارگاه‌های تولیدی و بی‌کار شدن نیروی کار فعال را از دلایل عمده افزایش روند مهاجرت به شهر تهران برشمرد.

بر اساس آمارهای سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵ در سال ۱۳۷۵، نرخ باسوادی شهر تهران، ۷۹/۵۰ بوده است. در سال ۱۳۸۵، ۸۴/۷۰ درصد از جمعیت شهر تهران باسواد بوده‌اند. در سال ۱۳۹۵، ۸۷/۶۰ درصد جمعیت تهران باسواد بوده‌اند.

بر اساس سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵ نرخ جمعیت شهرنشینی شهر تهران به ترتیب، ۸۶/۵۰، ۸۴/۲۰ و ۹۳/۵۰ بوده است. همان‌طور که می‌بینیم در سال ۱۳۸۵ نرخ شهرنشینی کاهش پیدا کرده است و همان دلیلی که برای کاهش مهاجرت در این دوره برشمردیم، در مورد کاهش شهرنشینی هم صدق می‌کند و بر اساس سیاست‌های دولت و افزایش تولید کشاورزی و کمک به تولیدات روستایی، جمعیت بسیاری که برای یافتن شغل به شهر تهران آمده بودند به روستای این شهرستان بازگشتند، از سوی دیگر می‌توان به افزایش جمعیت شهرستان تهران و نیز جمعیت زیر ۱۶ سال این شهرستان نیز اشاره کرد که در دهه سوم زندگی شهرنشینی را برای داشتن شغل و زندگی برگزیده‌اند.

بر اساس آمار، تعداد آبادی‌های در سال ۱۳۷۵، ۳۸ آبادی، در سال ۱۳۸۵، ۵۵ آبادی و در سال ۱۳۹۵ ۵۱ آبادی است. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که علت کاهش جمعیت شهرنشینی تهران، مربوط به سیاست‌های مدیران شهری در افزایش آبادی‌های بوده است.

نمودار درختی تک اتصالی

در این نمودار درختی هم در ابتدا هر عنصری یک خوشه است. در مرحله ۱ خوشه (۲) و خوشه (۳) در فاصله ۱ با هم ترکیب شده‌اند. سپس در مرحله ۲ خوشه (۲) و خوشه (۱) در فاصله ۲۵ با هم ترکیب شده‌اند. (جدول ۱)

جدول ۱: خوشه‌بندی

Initial Cluster Centers		
مولفه‌ها	Cluster	
	۱	۲
تعداد جمعیت	۶۷۵۸۸۰۰۰۰۰	۷۸۰۳۹۰۰۰۰۰
رشد سالانه جمعیت	۴.۲۴	۲.۴۸
حجم جمعیت	۱۳۵۹.۰۰	۱۴۵۸.۳۰
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	۴۲.۴۰	۳۴.۲۰
بعد خانوار	۴.۵۵	۳.۶۰
رشد باروری	۴.۸۱	۱.۸۳
مرگ و میر	۷۱.۲۵	۷۲.۸۵
میزان طلاق	۲۵۲۳۲.۰۰	۳۱۶۴۰.۰۰
نرخ طلاق	۱.۴۰	۲.۴۰
مهاجرت	۹۱۶۸۸۳.۰۰	۸۰۰۲۵۶.۰۰
باسوادی	۷۹.۵۰	۸۴.۷۰
باسوادی مردان	۸۴.۷۰	۸۸.۷۰
باسوادی زنان	۷۴.۲۰	۸۱.۱۰
تعداد خانوار	۲۷۷۳۸۰۰۰۰۰	۳۰۴۷۵۰۰۰۰۰
باروری	۴.۸۱	۳.۲۱
نسبت جنسی	۱۰۵.۵۰	۱۰۴.۶۰
تکفل	.۳۳	.۲۹
امید به زندگی	۶۵.۲۵	۷۵.۲۵
سن ازدواج زنان	۱۹.۹۰	۲۲.۴۰
سن ازدواج مردان	۲۳.۸۰	۲۵.۶۰
جمعیت شهرنشین	۸۶.۵۰	۸۴.۲۰
تعداد آبادی	۳۸.۰۰	۵۵.۰۰
میان‌سن	۲۴.۹۰	۲۷.۱۹

در این جدول شماره خوشه هر سطر و فاصله آن با مرکز خوشه به دست آمده است.

جدول ۲: خوشه‌بندی مناطق مختلف از نظر توسعه

Final Cluster Centers		
مولفه‌ها	Cluster	
	۱	۲
تعداد جمعیت	۷۷۲۶۲۵۰.۰۰	۷۸۰۳۹۰۰.۰۰
رشد سرانه جمعیت	۳.۰۲	۲.۴۸
حجم جمعیت	۱۵۲۴.۱۰	۱۴۵۸.۳۰
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	۳۱.۱۰	۳۴.۲۰
بعد خانوار	۳.۶۸	۳.۶۰
رشد باروری	۳.۲۲	۱.۸۳
مرگ و میر	۷۴.۸۸	۷۲.۸۵
طلاق	۳۲۲۵۷.۰۰	۳۱۶۴۰.۰۰
نرخ طلاق	۲.۱۵	۲.۴۰
مهاجرت	۸۸۷۱۰.۵۰	۸۰۰۲۵۶.۰۰
باسوادی	۸۳.۵۵	۸۴.۷۰
باسوادی مردان	۸۷.۸۵	۸۸.۷۰
باسوادی زنان	۷۹.۲۰	۸۱.۱۰
تعداد خانوار	۳۵۳۱۴۰۰.۰۰	۳۰۴۷۵۰۰۰.۰۰
باروری	۳.۲۲	۳.۲۱
نسبت جنسی	۱۰۴.۵۵	۱۰۴.۶۰
بار تکفل	.۳۴	.۲۹
امید به زندگی	۷۱.۷۹	۷۵.۲۵
سن ازدواج زنان	۲۱.۴۵	۲۲.۴۰
سن ازدواج مردان	۲۵.۶۰	۲۵.۶۰
جمعیت شهرنشینی	۹۰.۰۰	۸۴.۲۰
تعداد آبادی	۴۴.۵۰	۵۵.۰۰
میان‌سن	۲۹.۲۵	۲۷.۱۹

در جدول (۲)، میانگین متغیرهای در گروه اول برای خوشه ی ۱ و ۲ درج شده است. از لحاظ آماری محتمل است که برای آزمودنی‌های خوشه ی اول تغییرات بیشتری رخ دهد و در روند توسعه بیشتر نقش داشته باشند. در جدول بعدی، نتایج یک تحلیل واریانس میان خوشه‌ها از لحاظ انجام گرفته است. با توجه به مقادیر F تحلیل واریانس، بیشترین و کمترین تفاوت میانگین گروه‌ها مربوط به متغیر تعداد خانوار است.

جدول ۳: فاصله بین خوشه‌ها

Distances between Final Cluster Centers		
Cluster	۱	۲
۱	_____	۲۶۹۴۳۸۵۷.۰۹۰
۲	۲۶۹۴۳۸۵۷.۰۹۰	_____

در جدول Final Cluster Centers مرکز خوشه‌ها در آخرین تکرار نمایش داده شده است. می‌توانیم این جدول را با جدول Initial Cluster Centers مقایسه کنیم. می‌بینید که پس از طی شدن الگوریتم تکرار، مرکز خوشه‌ها به یکدیگر نزدیکتر شده است.

جدول ۴: نتایج آزمون آنوا

ANOVA آزمون					
موفه‌ها	Cluster		Error		F
	Mean Square	درجه آزادی	Mean Square	درجه آزادی	
تعداد جمعیت	۴۰۱۹۶۸۱۶۶۷.۰۰۰	۱	۱۸۷۱۹۱۹۰۰۵۰۰۰.۰۰۰	۱	.۰۰۲
رشد سرانه جمعیت	.۱۹۴	۱	۲.۹۷۷	۱	.۰۶۵
حجم جمعیت	۲۸۸۶.۴۲۷	۱	۵۴۵۱۶.۰۲۰	۱	.۰۵۳
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	۶.۴۰۷	۱	۲۵۵.۳۸۰	۱	.۰۲۵
بعد خانوار	.۰۰۴	۱	۱.۵۳۱	۱	.۰۰۲
رشد باروری	۱.۲۸۸	۱	۵.۰۵۶	۱	.۲۵۵
مرگ و میر	۲.۷۳۴	۱	۲۶.۲۸۱	۱	.۱۰۴
طلاق	۲۵۳۷۹۲.۶۶۷	۱	۹۸۷۰۱۲۵۰.۰۰۰	۱	.۰۰۳
نرخ طلاق	.۰۴۲	۱	۱.۱۲۵	۱	.۰۳۷
مهاجرت	۵۲۱۶۱۳۲۳۸۰.۰۰۰	۱	۱۵۸۷۳۷۹۵۱۳.۰۰۰	۱	۳.۲۸۶
میزان باسوادی	.۸۸۲	۱	۳۲.۸۰۵	۱	.۰۲۷
باسوادی مردان	.۴۸۲	۱	۱۹.۸۴۵	۱	.۰۲۴
باسوادی زنان	۲.۴۰۷	۱	۵۰.۰۰۰	۱	.۰۴۸
تعداد خانوار	۴۸۳۹۷۱۷۲۰۶۰۰۰۰۰.۰۰۰	۱	۱۱۴۷۹۱۵۵۲۰۰۰۰.۰۰۰	۱	۴۲۱.۶۰۹
باروری	.۰۰۰	۱	۵.۰۵۶	۱	.۰۰۰
نسبت جنسی	.۰۰۲	۱	۱.۸۰۵	۱	.۰۰۱
بار تکفل	.۰۰۱	۱	.۰۰۰	۱	۲۷.۰۰۰

امید به زندگی	۷.۹۸۱	۱	۸۵.۵۴۳	۱	.۰۹۳
سن ازدواج زنان	.۶۰۲	۱	۴.۸۰۵	۱	.۱۲۵
سن ازدواج مردان	.۰۰۰	۱	۶.۴۸۰	۱	.۰۰۰
جمعیت شهرنشینی	۲۲.۴۲۷	۱	۲۴.۵۰۰	۱	.۹۱۵
تعداد آبادی	۷۳.۵۰۰	۱	۸۴.۵۰۰	۱	.۸۷۰
میان‌سن	۲.۸۲۹	۱	۳۷.۸۴۵	۱	.۰۷۵

جدول ۵: نتایج آزمون آنوا

ANOVA	
مولفه‌ها	Sig.
تعداد جمعیت	.۹۷۱
رشد سرانه جمعیت	.۸۴۱
حجم جمعیت	.۸۵۶
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	.۹۰۰
بعد خانوار	.۹۶۹
رشد باروری	.۷۰۲
مرگ و میر	.۸۰۱
طلاق	.۹۶۸
نرخ طلاق	.۸۷۹
مهاجرت	.۳۲۱
میزان باسوادی	.۸۹۷
باسوادی مردان	.۹۰۲
باسوادی زنان	.۸۶۳
تعداد خانوار	.۰۳۱
باروری	.۹۹۸
نسبت جنسی	.۹۸۱
بار تکفل	.۱۲۱
امید به زندگی	.۸۱۱
سن ازدواج زنان	.۷۸۳
سن ازدواج مردان	۱.۰۰۰
جمعیت شهرنشینی	.۵۱۴
تعداد آبادی	.۵۲۲
میان‌سن	.۸۳۰

مقدار Sig سطح معناداری آزمون را نشان می‌دهد. از آنجایی که این مقدار بسیار بالاتر از ۰،۰۰۱ است ($P\text{-value} < 0.001$) بنابراین فرض همانند بودن خوشه‌ها را تأیید می‌کنیم. به معنای دیگر این‌که ما با سه خوشه متفاوت از یکدیگر روبه‌رو نیستیم.

جدول ۶: تعداد موارد هر خوشه

Number of Cases in each Cluster		
Cluster	۱	۲،۰۰۰
	۲	۱،۰۰۰
Valid		۳،۰۰۰
Missing		،۰۰۰

جدول Number of Cases in each Cluster تعداد موردهای هر خوشه را پس از آخرین مرحله الگوریتم تکرار نشان می‌دهد. بنابراین در خوشه اول دو مورد و در خوشه دوم یک مورد دارای تکرار نشان می‌دهد.

سه گام اصلی در تحلیل عاملی وجود دارد:

۱. محاسبه ماتریس همبستگی تمام متغیره:

چون تحلیل عاملی براساس همبستگی‌های بین متغیرهای اندازه‌گیری شده می‌باشد، ماتریس همبستگی را که حاوی ضرایب همبستگی درونی متغیرها است، باید محاسبه کرد.

۲. استخراج عامل‌های اولیه:

جدول ۷: نتایج اشتراک هر متغیر

Communalities		
مولفه‌ها	Initial	Extraction
تعداد جمعیت	۱،۰۰۰	۱،۰۰۰
رشد سرانه جمعیت	۱،۰۰۰	۱،۰۰۰
حجم جمعیت	۱،۰۰۰	۱،۰۰۰
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	۱،۰۰۰	۱،۰۰۰
بعد خانوار	۱،۰۰۰	۱،۰۰۰
رشد باروری	۱،۰۰۰	۱،۰۰۰
مرگ و میر	۱،۰۰۰	۱،۰۰۰
طلاق	۱،۰۰۰	۱،۰۰۰
نرخ طلاق	۱،۰۰۰	۱،۰۰۰
مهاجرت	۱،۰۰۰	۱،۰۰۰

میزان باسوادی	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
باسوادی مردان	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
باسوادی زنان	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
تعداد خانوار	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
باروری	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
نسبت جنسی	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
بار تکفل	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
امید به زندگی	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
سن ازدواج زنان	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
سن ازدواج مردان	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
جمعیت شهرنشینی	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
تعداد آبادی	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰
میانه سنی	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰

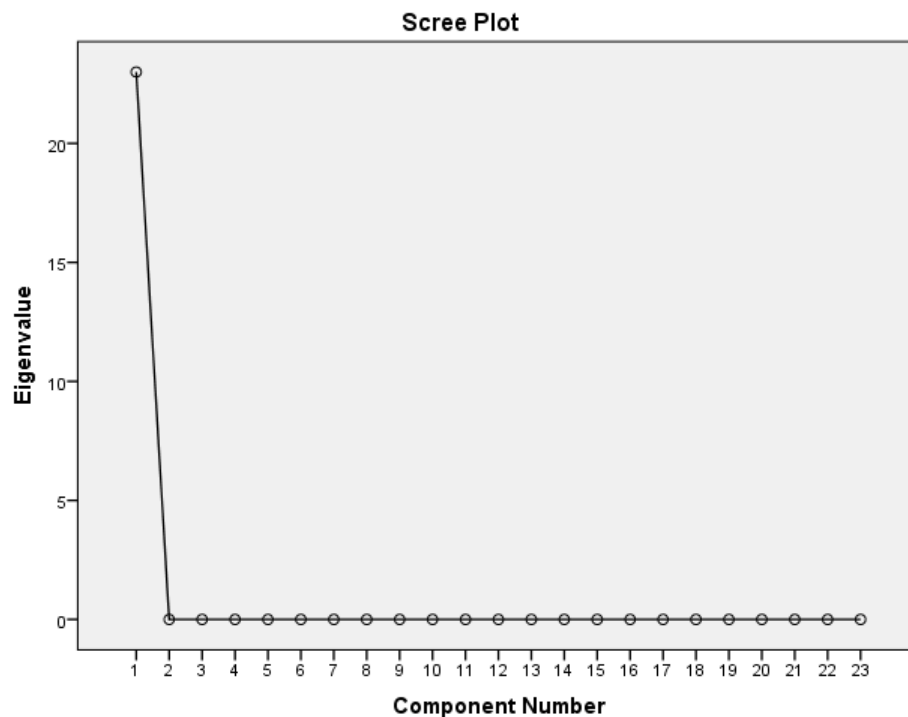
جدول Communalities اشتراک هر متغیر، یعنی نسبتی از واریانس هر متغیر را که توسط عامل‌های مشترک به حساب می‌آیند، نشان می‌دهد. طبق این جدول، متغیرها دارای یک سطح اشتراک هستند. (جدول ۷)

جدول ۸: نتایج واریانس ویژه تبیین شده

Total Variance Explained						
Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
۱	۲۳.۰۰۰	۱۰۰.۰۰۰	۱۰۰.۰۰۰	۲۳.۰۰۰	۱۰۰.۰۰۰	۱۰۰.۰۰۰
۲	۸.۶۸۳E-۱۵	۳.۷۷۵E-۱۴	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۳	۱.۰۷۳E-۱۵	۴.۶۶۵E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۴	۶.۳۰۹E-۱۶	۲.۷۴۳E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۵	۵.۹۵۳E-۱۶	۲.۵۸۸E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۶	۵.۳۳۹E-۱۶	۲.۳۲۱E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۷	۴.۶۴۰E-۱۶	۲.۰۱۸E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۸	۳.۲۶۸E-۱۶	۱.۴۲۱E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۹	۲.۳۷۰E-۱۶	۱.۰۳۰E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۱۰	۲.۲۴۸E-۱۶	۹.۷۷۳E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۱۱	۱.۰۰۹E-۱۶	۴.۳۸۸E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۱۲	-۱.۷۴۰E-۱۷	-۷.۵۶۴E-۱۷	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۱۳	-۴.۰۰۲E-۱۷	-۱.۷۴۰E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____

۱۴	-۸.۷۶۲E-۱۷	-۳.۸۱۰E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۱۵	-۱.۴۲۶E-۱۶	-۶.۱۹۹E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۱۶	-۲.۲۲۰E-۱۶	-۹.۶۵۴E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۱۷	-۲.۴۱۶E-۱۶	-۱.۰۵۰E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۱۸	-۲.۷۶۷E-۱۶	-۱.۲۰۳E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۱۹	-۳.۳۴۳E-۱۶	-۱.۴۵۳E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۲۰	-۴.۱۹۴E-۱۶	-۱.۸۲۴E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۲۱	-۶.۸۹۸E-۱۶	-۲.۹۹۹E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۲۲	-۷.۴۸۱E-۱۶	-۳.۲۵۳E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____
۲۳	-۸.۲۴۲E-۱۶	-۳.۵۸۳E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰	_____	_____	_____

در این مرحله، تعداد عامل‌های مورد نیاز را برای تبیین و توضیح مناسب داده‌ها تعیین می‌کنیم.

شکل ۲: نمودار سنگریزه

Component Matrix، ماتریس مؤلفه‌های تحلیل عاملی قبل از دوران است، و همبستگی‌های بین متغیرها و عوامل استخراج شده را نشان می‌دهد. با توجه به این ماتریس مشاهده می‌کنیم که تمامی عوامل در یک اندازه هستند و تنها عامل غالب تعداد جمعیت است. (جدول ۹).

جدول ۹: ماتریکس

Component Matrix ^a	
مولفه‌ها	Component
	۱
باسوادی	۱.۰۰۰
میانه سنی	۱.۰۰۰
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	-۱.۰۰۰
بعد خانوار	-۱.۰۰۰
مرگ و میر	۱.۰۰۰
مهاجرت	۱.۰۰۰
باسوادی زنان	۱.۰۰۰
تعداد خانوار	-۱.۰۰۰
سن ازدواج مردان	۱.۰۰۰
تعداد جمعیت	۱.۰۰۰
رشد سالانه جمعیت	-۱.۰۰۰
حجم جمعیت	۱.۰۰۰
رشد باروری	۱.۰۰۰-س
طلاق	۱.۰۰۰
نرخ طلاق	۱.۰۰۰
باسوادی مردان	۱.۰۰۰
باروری	-۱.۰۰۰
نسبت جنسی	-۱.۰۰۰
بار تکفل	۱.۰۰۰
امید به زندگی	۱.۰۰۰
سن ازدواج زنان	۱.۰۰۰
جمعیت شهرنشینی	۱.۰۰۰
تعداد آبادی	-۱.۰۰۰

اندازه‌های کفایت نمونه‌گیری در قطر پاد تصویر ماتریس همبستگی نشان داده شده‌اند و با توجه به شکل زیر مشاهده می‌کنیم که متغیرهای این اندازه‌ها بیشتر از ۵/۰ (حداقل سطح قابل قبول) هستند. سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال، بعد خانوار، رشد باروری، تعداد خانوار، رشد سالانه جمعیت، رشد باروری، نسبت جنسی، تعداد آبادی دارای هیچ اشتراکی ندارند و متغیرهای دیگر مانند باسوادی، میانه سنی، مرگ و میر، مهاجرت، باسوادی زنان، سن ازدواج مردان، تعداد جمعیت، حجم جمعیت، طلاق، باسوادی مردان، بار تکفل، سن ازدواج زنان و جمعیت شهرنشینی دارای بیشترین اشتراک هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر تحلیل جامعه‌شناختی روند تحولات توسعه شهری در فاصله ۲۰ ساله گذشته در شهر تهران می‌باشد. بر اساس اطلاعات و داده‌های موجود و از بین شاخص‌های مطرح شده در سطح شهری تعداد ۴ عامل اجتماعی شاخص‌های آموزش، روابط خانوادگی، روابط اجتماعی، مطبوعات و جمعیت در نظر گرفته شده است. در عوامل تاریخی سیاسی شاخص‌های دوره‌های سیاسی و روابط بین‌الملل تعیین‌کننده هستند. در عوامل اقتصادی شاخص‌های تولید، مشاغل، نیروی انسانی و روابط اقتصادی در نظر گرفته شده است. در عوامل فرهنگی نیز شاخص‌های ارتباط رسانه‌ای و فعالیت‌های هنری تعیین‌کننده متغیر توسعه هستند. پس از بررسی آمارهای موجود و دقیق از مرکز آمار ایران و با توجه به این‌که برخی از شاخص‌های مورد نظر قابل بررسی دقیق نبودند؛ بنابراین در پایان سه شاخص عمده جمعیتی، فرهنگی و اجتماعی و فضاهایی شهری در قالب ۴۱ نماگر برای ارزیابی پایداری اجتماعی و فرهنگی تعیین گردید.

در بعد جمعیت مؤلفه‌هایی مانند حجم جمعیت، بعد خانوار، میزان رشد باروری، میزان مرگ و میر، میزان و نرخ ازدواج و طلاق، میزان مهاجرت و در بعد فرهنگی مؤلفه‌هایی مانند میزان تحصیلات و نرخ باسوادی مردان و زنان در نظر گرفته شد.

در بعد فضاهای شهری ۴ مؤلفه مکان‌های آموزشی شامل مدارس، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی، مکان‌های فرهنگی، کتابخانه‌ها، سالن‌های آمفی‌تئاتر، سینماها و میزان دسترسی به فضاهای شهری و از سوی دیگر دسترسی به بیمارستان‌ها و مراکز درمانی مانند بیمارستان‌ها و مراکز بهداشتی و درمانی مد نظر قرار گرفت.

فرضیه ۱: توسعه شهری تهران بر توسعه اجتماعی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

با توجه به بررسی‌های به‌عمل آمده و نتایج تحلیل خوشه‌ای و تحلیل عامل برای این فرضیه، نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که توسعه شهری تهران بر توسعه اجتماعی این شهر در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است. بنابراین بر اساس نظریه «هم‌افزایی فرهنگ‌ها» که فرهنگ را به‌عنوان محور توسعه پایدار مطرح سازد به‌گونه‌ای که فرهنگ از طریق مؤلفه‌های مختلف خود از جمله میراث فرهنگی ملموس و ناملموس، صنایع خلاق و اشکال مختلف بیان‌های هنری، فلسفه، ادبیات، سنتها، منسها و رفتارها کمک شایانی به ارتقای توسعه اقتصادی، ثبات اجتماعی و حفاظت از محیط زیست نماید. در واقع، رویکرد انسانی و فرهنگ محور به توسعه می‌تواند ضمن تقویت و ارتقای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی توسعه پایدار، به نتایج جامع و اثربخش منتهی شود. در این رهگذر، گرچه امنیت، ثبات و همبستگی از جمله پیش شرط‌های توسعه پایدار انسانی به شمار می‌آید، لیکن نقش مثبت و سازنده فرهنگ و تنوع فرهنگی در توسعه، پیشرفت و سعادت بشری موجب می‌شود به جای تکیه بر مرزهای مصنوعی میان خرده‌فرهنگ‌ها یا برجسته کردن تفاوت‌ها و اختلافات، روحیه تعامل و گفتگو و هم‌افزایی با نگاه فرهنگی به موضوعات اجتماعی جایگزین گردد. در واقع، تأکید بر مشترکات در عین احترام به تفاوت‌ها موجب برساختن صلح در اندیشه مردم جامعه و نزدیک‌سازی نظرات و دیدگاه‌های فرهنگی به یکدیگر می‌گردد. لذا نظریه هم‌افزایی فرهنگ‌ها را می‌توان رویکردی عملی برای توسعه پایدار فرهنگ‌محور در میان جوامع بشری قلمداد کرد. در واقع، درک و فهم متقابل میان فرهنگ‌ها زمینه را برای توسعه اجتماعی هموار می‌سازد زیرا که منجر به شناخت متقابل میان فرهنگ‌ها می‌گردد. تلاش برای هماهنگ‌سازی دیدگاه‌ها در عین پذیرش تنوع و تکرر فرهنگ‌ها، از رهگذر گفتگوی میان فرهنگی موجبات پیشبرد شناخت و درک متقابل فرهنگ‌ها از یکدیگر را فراهم می‌آورد. این مهم نیازمند تدوین ساز و کارهای مناسب برای همزیستی مسالمت‌آمیز فرهنگ‌ها و اقوام و مشارکت سازنده آن‌ها در جهت تحقق ایده‌های مشترک در عین پذیرش تنوع فرهنگی است.

به عبارت دیگر، هم‌افزایی فرهنگی نوعی ارزش افزوده را برای فرهنگ‌ها و تعاملات بین‌فرهنگی به ارمغان می‌آورد و می‌تواند گامی عمده در جهت ارتقای تعامل و تبادل مؤثر و سازنده فرهنگ‌ها قلمداد گردد و تعامل مثبت و سازنده فرهنگ‌ها را براساس احترام متقابل رقم زند.

فرضیه ۲: توسعه شهری تهران بر توسعه کالبدی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

با توجه به رویکرد اقتصادی نظریه نوسازی که در نظریه‌هایی چون نظریه روستو خلاصه می‌شود؛ به اعتقاد روستو، در فرآیند رشد از جامعه سنتی به جامعه‌ای با مصرف انبوه پنج مرحله عمده وجود دارد که عبارت است از: جامعه سنتی، فراهم آوردن شرایط مقدماتی برای خیز، مانند انقلاب سیاسی و انباشت سرمایه، خیز و حرکت به سوی بلوغ و جامعه؛ با مصرف انبوه.

با توجه به نتایج به دست آمده تنها رویکرد اقتصادی نظریه نوسازی برای توسعه شهر تهران، قابل تبیین است و دیگر رویکردهای این نظریه در مورد توسعه شهر تهران، محقق نشده‌اند.

از دیگر دلایل تأیید این فرضیه به برنامه‌ریزی مدیران شهری تهران در سازمان نوسازی، شهرداری تهران و ... برای طرح توسعه شهر تهران و نوسازی بافت فرسوده در برنامه‌های سوم و چهارم توسعه باعث توسعه حداقلی کالبدی شهر تهران شده است.

فرضیه ۳: توسعه شهری بر توسعه سیاسی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

نتایج به دست آمده از داده‌های آماری در مورد کاهش رسانه‌های سیاسی، حق آزادی‌های سیاسی، افزایش زندانیان سیاسی، اعتراضات مردمی در ۲۰ سال اخیر با ورود جبهه سبز به مدیریت سیاسی و شهری تهران، توسعه شهری بر توسعه سیاسی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر نداشته است.

بنا بر تعریف توسعه سیاسی، توسعه سیاسی با رشد دموکراسی مترادف است و هر اندازه یک نظام سیاسی از انعطاف‌ناپذیری به انعطاف‌پذیری، از سادگی به پیچیدگی، از دنباله‌روی به خود مختاری و از پراکندگی به یگانگی گرایش پیدا کند، به همان نسبت توسعه سیاسی نیز در آن نظام افزایش می‌یابد.

فرضیه ۴: توسعه شهری بر توسعه تاریخی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

با توجه به برآورد بافت تاریخی شهر تهران و اقدامات صورت گرفته توسط شهرداری‌های مناطق ۱۱ و ۱۲ و سازمان نوسازی شهر تهران، حوزه بافت تاریخی شهر تهران در پوسته طرح تفصیلی تعیین شده است. در مصوبات شورای شهر تهران، ضوابط خاصی برای بهسازی بافت تاریخی شهر تهران و اقدامات لازم جهت حفظ بافت تاریخی صورت گرفته است؛ از جمله در محلات امامزاده یحیی و بازار تهران و محدود کردن نوسازی در حریم میراث فرهنگی. اما به نظر می‌رسد اقدامات صورت گرفته در این زمینه بسیار کند صورت گرفته است. در نهایت به این نتیجه می‌رسیم که توسعه شهری تهران بر توسعه تاریخی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

فرضیه ۵: توسعه شهری بر توسعه اقتصادی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

تحقیقات شاخص با در نظر گرفتن ابعاد ذهنی توسعه اقتصادی و ایجاد شغل، و کیفیت زندگی (کیفیت مسکن، ارائه خدمات شهری و کیفیت دسترسی به طبقه‌بندی) مورد استفاده قرار گرفت با استفاده از تجزیه و تحلیل آزمون خوشه‌ای و تحلیل عامل و نمونه، آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار) یافته‌ها نشان می‌دهد که توسعه کارآفرینی و ایجاد کسب‌وکار و توسعه اقتصادی، مشاغل پایدار در شهر جدید پیشرفت اقتصادی و توسعه پایدار و ایجاد شغل ایجاد کرده است، کیفیت زندگی در توسعه اقتصادی شهر تهران تأثیر دارد.

سالمندی، انباشتگی و افزایش مستمر و مداوم جمعیت در سنین ۶۰ و ۶۵ سال به بالا است و این اتفاق به سه دلیل اتفاق می‌افتد: دلیل اول افزایش امید به زندگی است. هر چه امید به زندگی و طول عمر افراد بیشتر افزایش پیدا کند ماندگاریشان در سن سالمندی هم افزایش پیدا می‌کند و وقتی ماندگاری بیشتر می‌شود، تعداد افزایش پیدا می‌کند و درصد افزایش هم پیدا می‌کند.

عامل دوم این است که در واقع باروری کاهش مستمر در رسیدن به زیر حد جانشینی است. یعنی هر چه باروری در کشوری با سرعتی بیشتر کاهش پیدا کند و به سنین پایین‌تر برسد سرعت ورود آن کشور به دوره سالمندی بیشتر می‌شود.

عامل سومی که در سالمندی جمعیت تأثیر دارد در واقع انباشتگی سنی هست که در کشور ما رخ داد. یک افزایش ناگهانی در جمعیت داشتیم که الان انباشتگی آنها در سنین جوانی است و یک دهه و دو دهه دیگر در سنین میانسالی است و بعد این انباشتگی جمعیتی به دوره سالمندی ورود پیدا می‌کند. بنابراین کشورهایی که یک انفجار موالیید در برهه‌ای از گذار جمعیتی شان داشتند سالمندی جمعیت را با شدت و حدت بیشتری تجربه خواهند کرد از جمله کشورمان. یعنی همین انفجار جمعیتی که در دهه ۵۰، ۶۰ و ۷۰ داشتیم الان در سنین میانی بین ۳۰ تا ۴۵ سال هستند و وقتی این افراد سنشان افزایش پیدا می‌کند و بالاتر می‌رود حجم ورودی به سن سالمندی افزایش پیدا می‌کند و این حجم ورودی وقتی افزایش پیدا می‌کند، نیازهای سالمندی را شدت و حدت می‌بخشد. در سطح میانی، باید به وجود خرده نظام‌ها و سیستم‌های مطالعاتی و اجرایی برای اجرای سیاست‌ها و نیز انجام مطالعات علمی و تخصصی در مورد جمعیت توجه کرد و در سطح خرد نیز باید از یک طرف، ایده‌ها و آمال و آرزوهای زوجین و خانواده‌ها و زنان و مردان در معرض ازدواج و فرزندآوری را بررسی و از دیگر سو، زمینه‌های تحقق آمال و آرزوهای آنان را برآورده کرد.

در توسعه بعد اقتصادی پیشنهاد می‌شود توسعه توأمان کالبدی، فرهنگی و اجتماعی به‌عنوان ابزار کار برنامه‌ریزی مورد توجه قرار گیرد. همچنین توجه به برآوردن احتیاجات محسوس یک جامعه، امنیت ملی، آزادی فردی، مشارکت سیاسی، برابری اجتماعی، رشد اقتصادی، صلح و موازنه محیط زیست است که در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌های کلان باید مورد توجه قرار گیرد.

فضاهای بی‌دفاع شهری دارای ویژگی‌هایی هستند که حتی در طول ساعات تغییر می‌کنند و موجب بی‌دفاع شدن فضا و زمینه‌سازی برای نوع خاصی از خشونت‌های شهری و به تبع آن احساس ناامنی می‌شود؛ بنابراین در ارائه راهکار در توسعه کالبدی باید متغیر بودن ویژگی‌های اجتماعی و تا حدودی فیزیکی-اجتماعی را در نظر داشت.

در توسعه بعد اجتماعی بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال، آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت پیشنهاد می‌شود.

در توسعه بعد سیاسی حل و فصل تضادهای منافع فردی و جمعی، ترکیب مردمی بودن، آزادی و تغییرات اساسی در یک جامعه است. توسعه سیاسی با رشد دموکراسی مترادف است و هر اندازه یک نظام سیاسی از انعطاف‌ناپذیری به انعطاف‌پذیری، از سادگی به پیچیدگی، از دنباله‌روی به خود مختاری و از پراکندگی به یگانگی گرایش پیدا کند، به همان نسبت توسعه سیاسی نیز در آن نظام افزایش می‌یابد.

در توسعه بعد فرهنگی ایجاد تغییراتی در حوزه‌های ادراکی، شناختی و گرایشی انسان‌ها، قابلیت‌ها و باورها شخصیت ویژه‌ای را در آن‌ها به وجود می‌آورد که حاصل این باورها و قابلیت‌ها، رفتارها و کنش‌های خاصی است که مناسب توسعه می‌باشد. به عبارتی حاصل فرآیند توسعه فرهنگی کنار گذاشتن خرده فرهنگ‌های نامناسب توسعه‌ای است.

در توسعه بعد تاریخی فراهم شدن سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و داخلی به منظور امکان‌پذیر ساختن کارکردها و فعالیت‌های گردشگری خارجی و همین‌طور برنامه‌ریزی گردشگری تاریخی شهر تهران در بافت تاریخی مناطق ۱۱ و ۱۲ شهرداری تهران پیشنهاد می‌شود.

فهرست منابع فارسی

- پولارد، جی. ان؛ فرحت، یوسف. (۱۳۸۰). روش‌های تحلیل جمعیت، مترجمان: هما آقا، م سیفی، ع.ر. آیت‌اللهی، ر. عباسی، م.ک. منصوریان، شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز.
- حیدری، سیامک؛ زنجانی، حبیب‌الله؛ ساروخانی، باقر. (۱۳۹۴). جهانی شدن، نوسازی و سیاست‌های جمعیتی در ایران (قبل از انقلاب، از سال ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۵)، برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۲۴: ۱۲۸-۸۵.
- زنجانی، حبیب‌الله. (۱۳۹۴). مهاجرت، تهران: سمت.
- سرایی، حسن. (۱۳۹۰). روش‌های مقدماتی تحلیل جمعیت با تأکید بر باروری و مرگ و میر، تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
- پورفرزانه، ساسان، حاتمی، افشار، بابایی شایان. (۱۳۹۶). آینده پژوهی حباب شهرنشینی در کلانشهر تهران، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۷(۴۷)، ۱۸۹-۱۷۱.
- لهسایی زاده، عبدالعلی. (۱۳۸۷). ساختار سنی جمعیت، شیراز: نوید شیراز.
- مقیمی، عباس. (۱۳۹۲). نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محلات شهری (مطالعه موردی: محلات رفیش آباد و نهضت آباد شهر اهواز)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته زمین‌شناسی: دانشگاه شهید چمران اهواز.
- ملکی، قاسم. (۱۳۹۴). مجموعه مقالات توسعه شهری ۲ موضوع ویژه: حقوق مالکیت و توسعه شهری، تهران: آذرخش.
- مرادی مکرم سیاوش، شاه حسینی پروانه، نوری کرمانی علی. (۱۳۹۹). تحلیل تحولات جمعیت شهری استان تهران و پیامدهای آن در نظام شبکه شهری منطقه طی سال‌های (۱۳۵۵-۱۳۹۵). آمایش سیاسی فضا، ۲ (۳)، ۲۳۳-۲۴۷.
- نعمتی، مهری السادات. (۱۳۹۶). فرهنگ شهرنشینی در کلان‌شهر تهران، رشد آموزش جغرافیا، ۱۱۹، ۵۴-۴۸.
- هال، استورات. (۱۴۰۱). درآمدی بر فهم جامعه مدرن، مترجمان: محمود متحد؛ عباس مخبر؛ حسن مرتضوی؛ محمد نبوی، تهران: آگه.

فهرست منابع انگلیسی

- Ahmed, Z., Zafar, M. W., & Ali, S. (2020). Linking urbanization, human capital, and the ecological footprint in G7 countries: an empirical analysis. *Sustainable Cities and Society*, 55, 102064.
- Chan, K. W. (2014). China's urbanization 2020: a new blueprint and direction. *Eurasian Geography and Economics*, 55(1), 1-9.
- Pan, H., Page, J., Zhang, L., Cong, C., Ferreira, C., Jonsson, E., ... & Kalantari, Z. (2020). Understanding interactions between urban development policies and GHG emissions: A case study in Stockholm Region. *Ambio*, 49, 1313-1327.
- Sun, L., Chen, J., Li, Q., & Huang, D. (2020). Dramatic uneven urbanization of large cities throughout the world in recent decades. *Nature communications*, 11(1), 5366.